נחל זורם בקרית שמונה טבע בלב העיר

בשנים האחרונות שוקם הקטע הדרומי של נחל עין זהב בידי המשרד להגנת הסביבה, רשות ניקוז ונחלים כינרת וקק"ל לצורך מתן פתרונות ניקוז והפיכתו של אזור הנחל לאתר טבע עירוני שוקק

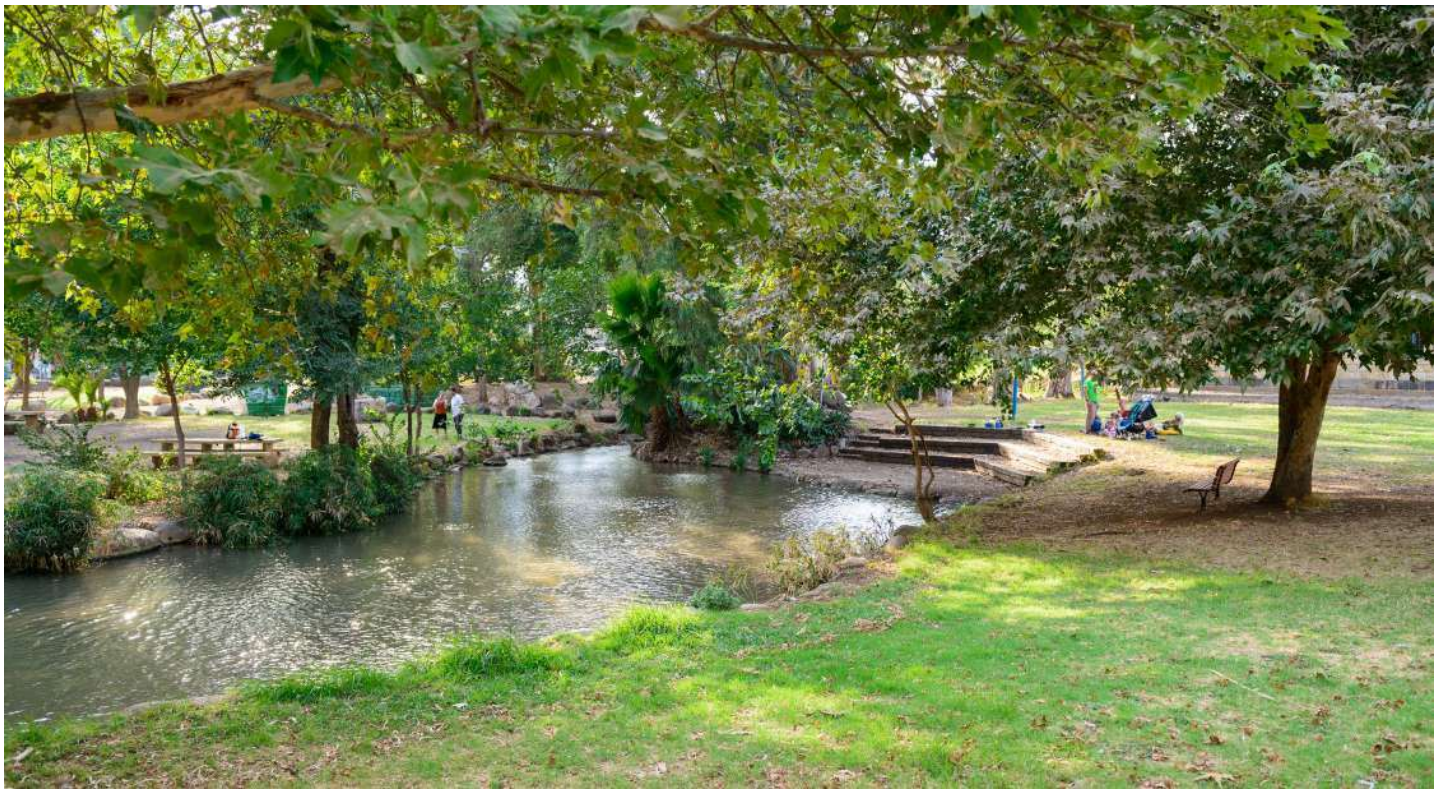

צילומים: דרור מילר

יוהנה נזרי
עמותת קסמי טבע ונוף

נחל עין זהב, הנחל העירוני של קריית שמונה, חוצה את העיר מצפון לדרום, חולף על פני שכונות מגורים וליד מוסדות ציבור, מוסדות חינוך ושטחים פתוחים, שהחשוב והגדול שבהם הוא פארק הזהב המרהיב ביופיו. הנחל נמשך לאורך כ-2.5 ק"מ, והוא יוצא מן העיר דרך אזור התעשייה הדרומי ומתנקז לתעלה המערבית בעמק החולה.

מעיין עין זהב הוא המקור העיקרי למי הנחל, שמימיו זכים וצלולים והוא מספק כ-3.6 מלמ"ק בשנה. עם הרחבת שדרות תל חי (כביש 90), רחובה הראשי של קריית שמונה, נכלא המעיין בכיכר תנועה. בדרום פארק הזהב נשתמרה בחלקה טחנת קמח קדומה שהונעה בכוח מי הנחל וגם קטע מאמת המים שהובילה אליה. אם מתבוננים היטב בשרידי המבנה, ניתן עדיין להבחין בבירור בשתי ארובות הטחנה ובשני פתחי היציאה למים, שמעידים על תפקידן המקורי של המבנה.

בתחילת דרכה של קריית שמונה, שכנו פחוני המעברה שלה סמוך לכפר הנטוש חאלסה

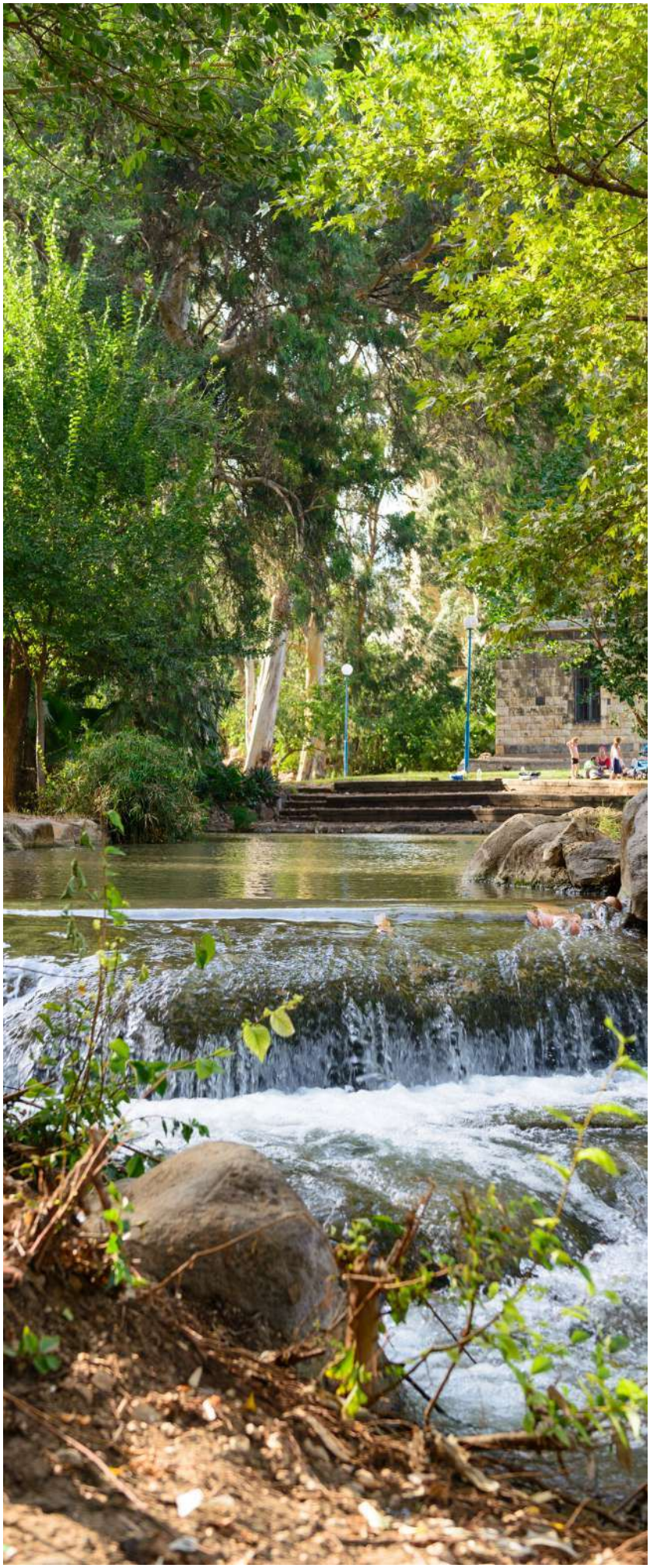

ולאורך נחל עין זהב. מי הנחל שזרמו לצד היישוב שימשו לשתייה ולרחצה, לשטיפת כלים ולכביסה. המפל והאגם שליד המסגד (היום המוזיאון לתולדות קרית שמונה), היוו מוקד לבילוי בחיק הטבע, לשחייה ולדיג עבור התושבים. בשבתות נהגו להתכנס ולהנעים את זמנם ליד המפל בשירה ובנגינה בזורנה (כלי נשיפה כורדי).

השימוש במי עין זהב

לאחר קום המדינה תפסה חברת מקורות את מי המעיין והקימה בנקודת הנביעה מבנה בטון. המים נשאבו כדי לשמש כמי שתייה לתושבי קריית שמונה וליישובי ההר משגב עם, מרגליות ומנרה. עודפי השאיבה הוזרמו לנחל. מתחילת שנות ה-90, כתוצאה מגידול במספר התושבים ועלייה ברמת החיים, וכן בשל הקצאת מים הולכת וגוברת למפעל נביעות למים מינרלים, שהצטרף ב-1989 כצרכן למי עין זהב, פחתה בהדרגה כמות המים שהוזרמו לנחל והוא התייבש לחלוטין. למרבה הצער, שינויים אלו גרמו להכחדה של חלק מהחי והצומח ולהיעלמות מופע הנחל.

בסוף שנות ה-90 החלו בהסדרת נחל עין זהב כדי למנוע נזקי שיטפונות לבתים הסמוכים לנחל ולכבישים, שנגרם כתוצאה מגאות שנוצרה בנחל בעת ימות החורף בעקבות הזרמת מי השיטפונות מהרי נפתלי דרך צינורות מערכת הניקוז העירונית. מעבירי מים בכבישים הורחבו, האפיק דופן באבן בקטעים שבהם הנחל עובר בשכונת מגורים ונפרצו שבילי תחזוקה המאפשרים הליכה לאורך הנחל.

בשנים האחרונות שוקם הקטע הדרומי של נחל עין זהב בידי המשרד להגנת הסביבה, רשות ניקוז ונחלים כינרת וקק"ל. השיקום מאפשר ויסות המים הזורמים בנחל בזמן שיטפונות וכמו גם להעשירו מבחינה אקולוגית. כחלק מתוכנית רב שנתית לשיקום הנחל וחיבורו לרשת טיילות אזורית סמוך לנחלים ולתעלות מים בעמק החולה שונה התוואי ונוספו שני אגמים.

פארק הזהב

בשנת 1963 הגיש ע' הלל, אדריכל גנים ומשורר, תכנית ל"פארק הג'ונגל", שייבנה בשטחים הפתוחים שמסביב לנחל עין זהב ויכלול שלושה אגמים. זאת בעקבות בקשתה של המועצה המקומית קריית שמונה, אך רשות המים דאז פסלה אותה. ב-1973 פנתה המועצה שוב להלל בבקשה להכין תוכנית נוספת לפארק הג'ונגל, שבמרכזה ספארי של ממש. התוכנית כללה כלובים לציפורים ולקופים, מתחמים לחיות בר, פינת חי לילדים, אגם לעופות מים ומגרשי משחקים. ביצועה, שהחל ב-1975, הופסק בשל קשיי מימון והשטח הוזנח.

באמצע שנות ה-80 הפדרציה היהודית של סן פרנסיסקו, שאימצה את קריית שמונה, שבימים אלו כבר הייתה לעיר, הכירה בחשיבות פיתוחו

של הפארק אך התנתה את תמיכתה בשיתוף הציבור. "העמותה לשימור קסמי טבע ונוף בקרית שמונה" הוקמה על רקע דרישה זו. חבריה, הנמנים על מגזרים שונים, רואים גם היום בנחל עין זהב נכס טבע ייחודי ומאמינים בכוחה של חברה אזרחית להוביל שינוי בתחום איכות הסביבה בעיר.

אדריכל הנוף שלמה אהרונסון נבחר כמתכנן הפארק, למעט האזור הדרומי שתכננו אדריכלי הנוף אחווה שטיין ודפנה גרינשטיין. ביוני 1990 נחנך הפארק ונקרא פארק הזהב. השם "ג'ונגל" צומצם ליער הגדות הסבוך שהתפתח בשקע שבו מתפצל נחל עין זהב למספר פלגים. ה"ג'ונגל" הוא אחד מבתי הגידול הלחים המעטים שנותרו במערב עמק החולה.

בשנים האחרונות שוקם הקטע הדרומי של נחל עין זהב בידי המשרד להגנת הסביבה, רשות ניקוז ונחלים כינרת וקק"ל. השיקום מאפשר ויסות המים הזורמים בנחל בזמן שטפונות וכמו גם להעשירו מבחינה אקולוגית. כחלק מתוכנית רב שנתית לשיקום הנחל וחיבורו לרשת טיילות אזורית סמוך לנחלים ולתעלות מים בעמק החולה שונה התוואי ונוספו שני אגמים

המאבק והישגיו

בשנת 2005 הגיש מנהל מקרקעי ישראל תוכנית לבניית 70 יחידות דיור סמוך לנחל, בחלקו הדרומי של פארק הזהב. מהלך זה הניע את העמותה לשימור קסמי טבע ונוף בקרית שמונה להגיש התנגדות לוועדת התכנון והבנייה המחוזית. במקביל, הכריזה העמותה על מאבק ציבורי נרחב שאליו התגייסו כל הארגונים הירוקים והחברתיים בעיר ובאזור. המאבק הצליח להביא לשינוי מפתיע בעמדת העירייה והיא החלה לתמוך בצעדים שנקטה העמותה. הוועדה המחוזית קיבלה את ההתנגדות רק באופן חלקי, והחליטה להקטין את מגרש הבנייה ואת מספר יחידות הדיור ל-24. אך הצלחה זו לא הביאה לתום המאבק. העמותה, בשילוב כוחות עם הוועדה העירונית לאיכות הסביבה, ראש העיר והוועדה המקומית לתכנון ובנייה הביאה להגשת ערר למועצה הארצית לתכנון ובנייה בירושלים. ועדת הערר ביטלה בקיץ 2007 את החלטת הוועדה המחוזית ופסקה שערך השימור גובר על ערך הפיתוח. הוועדה ציינה כי העצומה על 4858 חתימותיה השפיעה על קבלת ההחלטה על ביטול הבנייה בפארק.

בטקס הרמת כוסית שנערך לציון הצלחת המאבק נגד הבנייה ליד הנחל, הוחלט להשיק קמפיין ששמו "אין מים, אין זהב", מתוך שאיפה להחזיר את המים לנחל, לעצור את הפגיעה במארג האקולוגי שלו ולהשיבו לציבור כמקום לבילוי ולהנאה. במאבק זה נדרשה רגישות מיוחדת בין היתר משום שרבים מתושבי העיר והאזור מועסקים במפעל נביעות, והיה צורך לנקוט זהירות כדי שלא לפגוע בפרנסתם.

עד מהרה הצטרפו רשות הטבע והגנים, המשרד להגנת הסביבה, הארגון "מגמה ירוקה" ממכללת תל חי, עיריית קריית שמונה, שתי"ל (שירותי תמיכה וייעוץ לארגונים לשינוי חברתי), המרכז ללימודי שדה של החברה להגנת הטבע ופרויקט "שומרי הנחל" בקרית שמונה למאבק הציבורי והתקשורתי של העמותה לשימור קסמי טבע ונוף. בעקבות המאבק הודיעה רשות המים במרץ 2010 כי תוך כמה חודשים תפסיק חברת מקורות את שאיבתה מנחל עין זהב ותייעד לתושבי קריית שמונה והסביבה מקור מים חדש - קידוח חולה 7 שליד כפר יובל. אולם בפועל לא נעשה אז דבר. רק בסוף שנת 2011, אחרי מאבק עיקש של 4 שנים, חידשו רשות המים וחברת מקורות את זרימת המים לנחל בכמות של 60-80 מ"ק לשעה והודיעו כי תוך מספר שנים יופנו כל מי המעיין לנחל. בשנת 2011 חלה התקדמות נוספת וגם חברת נביעות הפסיקה את שאיבת המים ממעיין עין זהב. כיום, הצינור שהזרים בעבר מים מהמעיין למפעל משמש להזרמת עודפי מים מהמפעל אל המעיין. מדובר אומנם בכמויות מזעריות אבל המהפך שהתרחש והוביל להזרמה של מים אל הנחל במקום השאיבה ממנו משקף את השינוי המשמעותי שחל במודעות לסביבה.

בצד המאבקים שצלחו נעשים כיום מאמצים ממשיים לטיפוח הנחל ולהשבת ימיו כקדם. מאמצים אלו מאפשרים לנתב את הפעילות גם לאפיק חינוכי. מאות מתלמידי בתי הספר בקרית שמונה משתתפים במיזם "שומרי נחל עין זהב" של המשרד להגנת הסביבה ורשות ניקוז ונחלים כינרת, בהדרכת המרכז ללימודי שדה של החברה להגנת הטבע. מטרת המיזם היא להקנות לילדים ערכי סביבה ואחריות קהילתית. במסגרתו הם לומדים על נחל עין זהב, על בעלי החיים בנחל, על הצמחייה, עורכים מחקרים, מאמצים קטע נחל ודואגים לנקותו ולטפחו ועוסקים בהסברה לקהילה. המיזם מחבר את ילדי העיר לאוצר הסביבתי של נחל עין זהב.

מה בנחל

בנחל עין זהב מצויים בתי גידול לחים עם מופעי מים זורמים, בתי גידול יובשניים בגדות וכן אזורים נרחבים של גינון עירוני. המארג האקולוגי המרשים זקוק למרחב מחיה גדול ורציף הכולל מסדרונות אקולוגיים בין בתי הגידול, על מנת לשמר את מגוון המינים החיים בהם, ביניהם מינים נדירים וכן מינים הנמצאים בסכנת הכחדה.

פארק הזהב מוגדר כ"טבע עירוני", מושג חדש, ההולך וכובש מודעות ציבורית בנוף התכנון המקומי. בשונה משמורת טבע, המעמידה בראש סדר העדיפויות את שמירת הטבע וצרכיו,

פארק הזהב מוגדר כ"טבע עירוני", מושג חדש, ההולך וכובש מודעות ציבורית בנוף התכנון המקומי. בשונה משמורת טבע, המעמידה בראש סדר העדיפויות את שמירת הטבע וצרכיו, באתר טבע עירוני קיים מעמד שווה לקהילה ולטבע.

באתר טבע עירוני קיים מעמד שווה לקהילה ולטבע. מתוך שאיפה לפתח את פארק הזהב כאתר טבע עירוני ולא כפארק עירוני סטנדרטי, יזמה העמותה לשימור קסמי טבע ונוף סקרי צמחייה ובעלי חיים שנערכו בין השנים 2009 - 2011. סקר הצמחייה היה מקיף; הסקרים של בעלי החיים היו מדגמיים.

בשטח הפארק כ-40 מיני עצים. ליד הנחל באזור הפיקניק חורשת עצים מרשימים בגודלם של טקסודיום דו-טורי (ברוש הביצות); ברחבי הפארק עצי פרי רבים - תאנה, תות לבן, רימון, חושחש, שקד וחרוב. בפארק ייצוג נרחב לצמחי נחלים וקרקעות לחות. עצי הצפצפה המכסיפה, מילה סורית, עצי ערבה מחודדת ודולב מזרחי יוצרים בג'ונג'ל יער גדות מרהיב. חלקים נרחבים של הפארק מכוסים בחישות של קנה מצוי ועבקנה שכיח. בפארק כמה מינים נדירים: חלביב יווני - מטפס נדיר הגדל רק על גדות הנחלים של מקורות הירדן במספר מועט של פריטים, פעמונית משוננת ובוצין הגליל.

בסקר נצפו 25 מיני ציפורים, מתוכם 19 מינים מקננים. שיחנית זית, המוגדרת כמין נדיר בישראל ומקננת ברכס הר מירון ובמרומי החרמון, נצפתה גם כאן. מבין הדו חיים נצפתה בסקר קרפדה ירוקה, מין בסכנה הכחדה.

כמו כן נצפו בסקר 25 מיני פרפרים- זנב סנונית נאה, דנאית תפוח סדום, נימפית החורשף, 3 מיני סטיריות, 4 מיני הספריות, 5 מיני לבנינים ו-10 מיני כחלילים. בפארק מעופף פרפר נדיר בישראל, סטירית מנומרת, שנצפה בעיקר בשמורת דן ובחרמון.

בפארק מגוון של מיקרו בתי גידול לחים המאכלסים עושר מינים על פני שטח קטן יחסית. בסקר נמנו 27 מינים אקווטיים, כמחצית מהם חרקים והיתר תולעים, סרטנים, חלזונות, דו חיים ודגים (בינית גדולת קשקשים ועגלסת הירדן). לאורך הנחלים ובמיוחד ב"ג'ונגל" ניתן לצפות בשפריריות המרחפות מעל פני המים, בקונכיות שחריר הנחלים הנצמדות לסלעים ובסרטני הנחלים הנחבאים בין האבנים.

בשעות בין ערביים מגיחים עטלפים מנישות באולם הספורט הישן (האיגלו) שממזרח לפארק וממקומות מסתור אחרים בעקבות מזונם, חרקים המצויים על פני הנחל. בפארק תועדה פעילותם של חמישה מיני עטלפים - שני מינים המוגדרים בסכנת הכחדה (רמשן לילי, עטלפון אירופי), שני מינים בסיכון נמוך (אשף מצוי, עטלפון לבן שוליים) וכן עטלף פירות. יונק נוסף שגלליו נמצאו על גדות נחל עין הזהב (שלא במסגרת הסקרים הנ"ל), הוא הלוטרה, יונק בסכנת הכחדה חמורה.

נחל עין זהב הוא אתר טבע ייחודי המצוי בלב שטח עירוני ומהווה חלק בלתי נפרד מנוף מולדתם של תושביו. איחוז מי מעיין עין זהב ותמורות אחרות שחלו בשטח במשך השנים כמעט חרצו את גורלו של הנחל הקסום אך ערנותם של תושבי העיר ומאבקם לשיקומו הצילו אותו.

מפה. באדיבות: עמותת קסמי טבע ונוף